

Jasna Šamić

POEMA O PAKLU

(Midhat Ajanović Ajan: *Kapo*, Matica hrvatska, Bizovac, 2025)

Midhat Ajanović Ajan rođen je u Sarajevu, gdje je studirao novinarstvo, a potom animaciju u Zagrebu. Od 1994. godine živi između Švedske i Bosne i Hercegovine. Predavao je filmske studije na Univerzitetu u Geteburgu, kao i u školi za animaciju u Ekšeu. Autor je brojnih romana, eseja, stripova i knjiga karikatura, među kojima su *Jalijaš*, *Bolovane*, *Katapult*, *Useljenik* i *Austrougarski tunel*.

U svojim ranijim knjigama Ajanović je već pokazao osoben spoj humora, gorčine, društvene analize i osjećaja egzila. Sve te osobine prisutne su i u njegovom najnovijem romanu *Kapo*, možda jednom od njegovih najmračnijih djela, koje se nastavlja na poetiku i tematski pravac prisutan i u ranijim knjigama. Važno je to istaći jer Ajan ne pripada onoj vrsti danas pomodne literature koja jednu te istu ide-

ju, ili čak samo jednu rečenicu, razvlači kroz beskrajne varijacije i pseudopoetične ili pseudodramatične pasaže. Takva literatura preplavila je dobar dio Zapada, a slavi se i kod nas. Ajan, naprotiv, ima šta da kaže. On govori o onome što vrijeda uši mnogih konformista naviklih na političku korektnost i književne opšte fraze. Rečeno sarajevskim šatrovačkim jezikom, koji Ajan izvrsno poznaje i kojim boji neka svoja djela, on ne *šupljira*.

Iako su mnoge njegove knjige istovremeno realistično ogledalo stvarnosti, čini mi se da u bosanskoj javnosti ipak nisu vrjednovane onako kako zaslužuju. Lokalni književni arbitri često uzdižu mnogo slabija djela i autore. Ajan je, međutim, bio poznat još i prije rata, ne samo kao pisac nego i kao karikaturista, sineasta, autor animiranih filmova i stripova. Kao što u svojim romanima precizno oslikava savremena društva i blisku istoriju, tako i u nekoliko poteza olovke uspijeva prikazati čitavu društvenu ili političku situaciju, ponekad i bez jedne jedine riječi.

U romanu *Kapo* prepoznajemo isti spoj duhovitosti, tragikomedije, društvene analize i gorke ironije koji obilježava i Ajanovićeve ranije romane. U njemu se spaja priča o sadašnjosti s reminiscencijama na prošlost, gdje se ta dva vremena neprestano sudaraju i ogledaju jedno u drugom, a gorka istina izbija na vidjelo. *Kapo* spada u one rijetke tekstova koji se čitaju s velikom nelagodom, gotovo sa stravom, jer govori o stvarnosti koju malo ko uspije ovako ogoliti i književno uobličiti. Iako je riječ o bosanskoj i balkanskoj stvarnosti, ovo je istovremeno i planetarni roman, roman o svijetu kojim vladaju novac, mafija, političko licemjerje i teror velikih sila. Pored takve bjelosvjetske mafije, naši lokalni lopovi djeluju gotovo pitomo. A upravo su ih veliki centri moći uveli u sistem opšte korupcije i kriminala.

Ajan smatra da je *Kapo* nastavak jednog od njegovih najčitanijih romana *Jalijaš*, koji je prvi put objavljen 1998. godine, nakon čega je objavljen u još pet izdanja i tako postao vjerovatno jedan od najčitanijih savremenih romana na Balkanu, a koji je domaća kritika prilično prešutjela. Ipak, posljednje Ajanovo djelo može se čitati i samostalno, kao zasebna cjelina.

On otvara jednu od najstrašnijih tema današnjice: trgovinu djecom. Ona se, kako i knjiga sugerije, razvija na prostoru Balkana za vrijeme rata, genocida i urbicida u Bosni i Sarajevu, dok je zapravo riječ o globalnom mehanizmu. Nemoguće je ne pomisliti i na slučaj Džefrija Epstein i čitavu mrežu međunarodne mafije povezane s državnim vrhovima, politikom, finansijama i tajnim strukturama moći. Uz trgovinu djecom na Balkanu se za vrijeme „našeg rata” pojavljuje i trgovina organima, koju autor ovdje ne pominje, ali je se čitalac gotovo neizbježno sjeti, jer nije zanemariva kao zločin. Prodaja djece je nešto još stravičnije, i ta dječja tragedija u ovom romanu prikazana je kao jedan od najjezivijih oblika savremenog zla. Ajanović ne piše pamflet, nego gust, dokumentovan i literarno snažan roman. Njegova vizija svijeta je mračna, ali uvjerljiva. Hipokrizija Zapada prikazana je kao gotovo nepopravljiva, dok autocenzura vlada više nego otvorena cenzura. Svi govore o ljudskim pravima, dok sistem počiva na manipulaciji, interesu i kontroli. Snažne su stranice i o univerzitetu, mjestu koje bi trebalo biti prostor znanja i poštenja, a koje je prikazano kao svijet karijerizma, licemjerja i političke poslušnosti. Tu više nije važno znanje nego diploma, podobnost i politička korektnost. „Jedino što nikoga više ne zanima je znanje”, možda je jedna od ključnih rečenica romana. U ovom kapitalističkom svijetu čovjek je sveden na broj, profit i potrošača.

U istovremeno potresnim i ironičnim pasažima autor govori o digitalizaciji, kontroli banaka, raspadu ljudskih odnosa i svijetu u kojem „jedini smisao digitalizacije” postaje bogaćenje bogatih. Taj osjećaj opšte degradacije civilizacije provlači se kroz cijelu knjigu („Banka nam i bez vidljivoga razloga i povoda u svakom trenu može blokirati sve što imamo”, kaže autor, i dodaje: „U Americi su u isto vrijeme donijeli sličan zakon na osnovu kojega ‘legalno’ mogu špijunirati svakoga na planeti”). Pisac se s pravom pita je li to sloboda o kojoj su nekada sanjali disidenti i ljudi koji su vjerovali u Zapad, oni koji su ležali po komunističkim zatvorima, izdavali samizdate i zamišljali Zapad kao prostor slobode. To razočarenje duboko prožima ovaj roman. U tome se mogu prepoznati mnogi ljudi, naročito oni iz bivših totalitarnih zemalja, koji su umjesto otvorenog totalitarizma dobili njegov prikriveni oblik i hipokriziju.

Ajanović precizno pokazuje i osjećaj izvrnutog svijeta u kojem živimo: „U ovoj Švici kao da sam ušao u ogledalo pa otuda promatram ovaj svijet. Što je desno, to je lijevo, što je lijevo, to je desno.” U tom svijetu: „Odavde do vječnosti, ništa se promijenilo nije u ljudskom rodu. Velika glava, sitni zubi, meka muda – i eto ti slike i prilike intelektualca!” Autor je dobro uočio kakav je taj intelektualac, posebno onaj u ulickanim zemljama poput Švajcarske, ali i u Švedskoj, Francuskoj i uopšte na Zapadu, da ne pominjemo one koji okupiraju takozvane mejnstrim medije.

Ajanović piše rukom vječnog stranca, egzilanta, jednog od onih koji su sanjali Zapad, da bi se u njega sve više razočaravali gledajući kako upravo oni koji govore o slobodi

di i demokratiji vode ratove, uništavaju zemlje i podržavaju mafijaške sisteme. Ali ovo nije samo politički ili društveni roman. On je duboko ljudski. *Kapo* postavlja i intimna pitanja o starosti, ljubavi, usamljenosti i smislu života. „Mogu li dva stara čovjeka voljeti i biti voljeni?“, pita se autor i odgovara: „Ne znam, kako bih to znao? Nikada ranije nisam bio star. Ono što znam je da me dugo nije bilo u svijetu i nije bilo svijeta u meni.“ Roman *Kapo* je dakle i priča o izbjeglištvu, identitetu i ličnoj sudbini.

Kapo, mladi doktorand koji pokušava razumjeti vlastito porijeklo i ratnu prošlost, jedna je od centralnih figura romana. Njegovo insistiranje da govori „naški“, kao da se time – kako veli autor – pokušava vratiti kući koju nikad nije imao, postaje simbol čitave jedne generacije rasutih ljudi. I ne samo rasutih, nego i prodatih. On nosi zvučno zapadno ime, ali ostaje uništen kao ličnost. Njegov cilj je raskrinkati nepravdu koja nije nanesena samo njemu, ali mu ni to zvučno ime ni društvo koje se zaklinje u ljudska prava neće pomoći.

Ajanović izvrsno poznaje *jaliyu*, mafijaški mentalitet, jezik ulice i psihologiju nasilja. Sve djeluje kao da je autor godinama živio usred tog svijeta koji opisuje. Posebno je zanimljiv lik jalijaša Sokola, koji nije prikazan samo kao kriminalac nego i kao neka vrsta tragičnog pravednika, čovjeka koji pokušava ispraviti nepravde koje društvo neće ni da vidi. Ta „pravda“ manifestuje se istovremeno i kroz ličnu osvetu. On je brutalan, ali i humaniji od sistema koji se predstavlja civilizovanim. Upravo zato pokušava spasiti barem dio otete djece. Taj lik, kao i profesor-narator, nosi u sebi određenu dozu grižnje savjesti i osjećaj poraza. Profesor zna da bi možda morao pokušati pomoći svom doktorandu, ali više nema ni iluzija ni snage za borbu protiv sistema. Tačnije, nema snage za borbu protiv vjetrenjača.

Geografski, roman se proteže od Balkana do Švedske, preko Švajcarske i još nekih evropskih zemalja, a vremenski obuhvata širok raspon: od osamdesetih godina dvadesetog vijeka, kojima se pripovjedač nostalgично vraća, pa sve do bliske budućnosti, do 2029. godine, gdje smo već postali pesimistični svjedoci nepromijenjenog ili nepromjenjivog stanja. Time roman poprima gotovo distopijsku dimenziju, ali distopiju koja je već počela.

Pisan odličnim stilom i s obiljem briljantnih metafora, *Kapo* je ispunjen humorom koji bismo mogli nazvati sarajevskim, ali i balkanskim – humorom gorčine, ironije i samo-odbrane pred užasom svijeta koji stranci teško mogu razumjeti. Na primjer: „Namirisati drota na puškomet. [...] Namazati se medom i ući u medvjedu pećinu pa se otuda vratiti živ i zdrav. [...] Ma, mogao je potkovati đavola na ledu ako treba.“ Ili brutalno ironična rečenica: „Čovjek ima više koristi od kolesterola nego od njega.“ Upravo ova mješavina društvene analize, filozofije, intime i ironije jedna je od najvećih vrijednosti ovog naslova. Francuski kritičari bi vjerovatno rekli da je roman „esejistički“, možda bi mu to čak i zamjerili, ali upravo taj spoj književnosti, filozofije i ličnog iskustva može očarati mnoge druge čitaoce, naročito čitaoce iz *Mittleurope*, koji dijele slično istorijsko iskustvo. Za razliku od mnogih savremenih zapadnih romana koji govore apstraktno o humanizmu, nostalgiji ili nesreći a da gotovo nikad ne spominju stvarne ratove, agresije i lice-mjerje Zapada, Ajanović imenuje problem. Kultura i literatura ovdje nisu ukras ni para-

diranje znanjem, nego posljednja slamka spasa za koju se hvata autor u svijetu koji tone u mrak. I konačno, jedna od najtragičnijih rečenica romana možda je upravo ova: „Djecu više nema tko rađati i podizati.”

Podvukla bih još jednom da je to knjiga ne samo o razočarenju i svijetu koji se raspada, već i svojevrsna poema o Paklu koji više nije skriven, nego postaje svakodnevnic.